

УДК 347.232 (045)
DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.996>

М. Гудима,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
докторантка кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА У ПРАВІ ВЛАСНОСТІ

В юридичній літературі цивілістичного профілю неодноразово підіймалося питання щодо наявності специфічної риси суб'єктивних цивільних прав – їх здатності переходити від одного суб'єкта до іншого, що, як правило, пояснювалось особливостями предмета цивільного права, важливою частиною якого є майнові відносини. Питання переходу прав переважно розглядаються в цивілістичній доктрині в аспекті прав зобов'язальних і традиційно мисляться через відносини з правонаступництва. Проте таке питання, як відомо, пов'язане з правонаступництвом не тільки зобов'язальних, а й речових прав. Аналіз норм чинного цивільного законодавства свідчить, що відповідна особливість (можливість переходу) визнається законодавцем за правом власності та іншими речовими правами.

На противагу законодавчій позиції, в юридичній літературі з цивільного права науковці все частіше висувують припущення про те, що суб'єктивне цивільне право в більшості випадків не може існувати поза зв'язком із його носієм (управомоченою особою), і у цьому випадку, на їхню думку, має місце одночасне припинення права в одній особі та виникнення його в іншій. Отже, ключовим постає питання: чи може суб'єктивне право однієї особи «передаватися» іншій особі в межах одного правовідношення, що продовжує існувати в зміненому вигляді, або ж відбувається припинення суб'єктивного права попе-

реднього правовласника і припинення відповідних правовідносин та виникнення тотожного суб'єктивного права у правонаступника і, відповідно, виникнення нових правовідносин?

Особливо актуальним є вирішення даної проблеми щодо речових прав, де гостро постає необхідність з'ясування можливості та виявлення критеріїв правонаступництва в праві власності, що матиме не лише суто теоретичне, а й практичне значення, оскільки похідне набуття права власності, яке може бути віднесене до правонаступництва, прямо впливає на спектр можливостей правонабувача, маючи похідний і залежний характер від можливостей попереднього правоволодільця («*nemo plus in alium transferre potest quam ipse habet* (ніхто не може передати іншому більше прав, ніж має сам)», – гласить добре відома формула римського права). Крім того, відповідь на запитання щодо визнання правонаступництва в праві власності може слугувати базисом для формулювання загальнотеоретичних висновків, що розкривають зміст поняття «перехід права», яке, як не складно помітити, не характеризується єдністю змістовного навантаження, що в нього вкладається.

Проблемам переходу суб'єктивних прав від одних осіб до інших у науці цивільного права присвячено досить велику кількість досліджень. Так, наприклад, питання правонаступництва в зобов'язаннях досліджувалися ще в роботах дореволюційних цивілістів: К.Н. Анненкова, М.Г. Вавина, А.О. Гордона,

М.О. Миш, Г.Ф. Шершеневича, а також учених радянського періоду, зокрема І.Б. Новицького, Л.А. Лунца, Б.Б. Черепакіна. Приділяється увага проблемі правонаступництва в зобов'язальних правах і останнім часом, якій присвячено ряд дисертаційних досліджень, монографій, а також численні наукові статті. Такі проблеми в спектрі наукових досліджень В.А. Белова, А.В. Вошатко, О.О. Колесникова, О.Г. Ломідзе, Є.Н. Нариманова, В.І. Пушай, І.П. Смілянець та інших. Проте осторонь залишаються питання щодо можливості правонаступництва в речових правах загалом, у тому числі й праві власності, які складають зміст базових різновидів цивільних правовідносин. Проблема визначення специфіки цивільно-правових механізмів забезпечення такого переходу є справді малорозробленою. Водночас ці питання мають суттєву практичну значимість, адже загальні положення, які мають таке широке застосування, повинні бути осмислені та обґрунтовані особливо ретельно.

Метою статті є дослідження на підставі комплексного аналізу наукової юридичної літератури можливості теоретичного та практичного застосування інституту правонаступництва для речових прав, зокрема в праві власності та основних проблем теоретичної конструкції «перехід права власності».

Вітчизняна цивілістична доктрина та практика застосування цивільного законодавства доволі часто звертаються до категорії правонаступництва з метою пояснення певних правових явищ, переважно тих, наслідком яких є припинення права/обов'язку в однієї особи та виникнення такого самого за змістом права/обов'язку в іншій особі шляхом їх переходу. Розпочинаючи дослідження проблематики переходу права власності, ми одразу стикаємось із запитаннями: а чи існує правонаступництво у праві власності? чи взагалі коректним є застосування термінології «перехід права власності»? У вирішенні вказаної проблеми думки науковців розходяться.

Одна когорта науковців стоїть на позиції заперечення визнання правонаступництва у праві власності. На неприпустимість використання поняття «перехід права власності» вказував, зокрема, В.П. Грибанов, мотивуючи свою позицію відмінностями видів і форм власності за радянським правом, де покупець далеко не завжди отримував ті ж повноваження, що були у продавця. «Зміна типу або форми права власності під час купівлі-продажу не призводить і не може призвести до «переходу права власності». У даному випадку відбувається одночасне припинення права власності продавця і виникнення права власності у покупця» [1, с. 385–389]. В.А. Белов, Д.І. Мейер вважали, що правонаступництво можливе лише в зобов'язальних правовідносинах, оскільки в речових правовідносинах, зокрема у відносинах власності, праву власника протистоїть обов'язок необмеженого кола осіб, тобто тут має місце невизначеність суб'єктного складу правовідношення, а за змістом правонаступництво не може відбутися, якщо суб'єктний склад правовідношення є невідомим, конкретно невизначеним [2, с. 16; 3, с. 165]. Серед сучасних дослідників противницею правонаступництва в праві власності виступає Ю.В. Шибаєва. Дослідниця відзначає, що хоча й легко уявити картину, коли переміщується річ, і це супроводжується, наче тінню, набором відповідних правомочностей, проте таке бачення, на її думку, є помилковим, оскільки права власника впливають не з речі, а з його власного правового (соціального) статусу. А будь-яке суб'єктивне право є передбаченою законом можливістю, зумовленою відповідною праводієздатністю конкретної особи, тобто обсяг їх не збігається; в кінцевому підсумку, не може бути однаковим і суб'єктивне право власності у різних суб'єктів права; і відмінності ці зумовлені не тим, що річ стає іншою, а особистими правовими властивостями (якостями) власника. Право власності, продовжує

далі Ю.В. Шибасєва, не здатне до переходу й тому, що навіть у разі природного бажання законодавця забезпечити безперервність володіння річчю на праві власності (наприклад, для контролю і збереження речі, безпеки оточуючих та ін.) таке часто неможливо: відомі численні випадки, коли виникає часовий інтервал (наприклад, унаслідок втрати речі, під час транспортування нафти, газу і т.п.) [4, с. 42].

Проте існують і зовсім протилежні погляди. Скажімо, Б.Б. Черепакін допускав можливість застосування поняття « правонаступництво » до права власності [5, с. 342]. Згідно з поглядами В.О. Лапача, В.О. Рясенцева тощо, правонаступництво тісно пов'язане з правом власності (речовим правом) – « правонаступництво відбувається у праві власності як такому згідно з волею правопередника і за згодою правонаступника » [6, с. 91], а тому правонаступництво є « характерною ознакою похідних способів набуття права власності » [7, с. 6]. Г.В. Васильєв відзначав, що перехід права власності слід вважати різновидом сингулярного правонаступництва. І в разі переходу права власності на речі змінюється активний суб'єкт абсолютного відношення власності [8, с. 134]. Загалом, науковець виокремлював дві ознаки цивільного правонаступництва: тотожність складу основних правомочностей суб'єктивного права, яке переходить від правопередника до правонаступника, і одночасна втрата права правопередником і набуття цього права наступником на підставі одного й того самого юридичного складу. Отже, Г.С. Васильєв доходив висновку, що в разі будь-якої зміни власника майна має місце цивільне правонаступництво [9, с. 56–57]. Погоджуючись з останньою науковою позицією, висловимо зауваження щодо тотожності складу основних правомочностей, оскільки нам видається, що в разі правонаступництва сутнісне значення має похідний характер прав правонаступника від прав попередника, а не буквальна їхня тотожність.

Загалом, ми підтримуємо позицію другої групи науковців і вважаємо, що у всіх випадках, коли відбувається зміна власника речі, й виникнення суб'єктивного права правонаступника має похідний характер від права попередника, відбувається правонаступництво. У разі переходу права власності відбувається заміна учасника в суспільній взаємодії незалежно від виду правовідносин (абсолютного чи відносного їх характеру). Конструкція правонаступництва орієнтована на випадки, коли не важливі ні особисті якості наступника, ні особисті якості сторони, яка передає право. Використаємо за аргумент позицію В. Касапа, згідно з якою « приналежність прав » не повинна розглядатися в аналогічному сенсі з « приналежністю речей ». Це не певна цінність, яку можна пов'язати з особою суб'єкта, швидше має місце їх зв'язок з певними ситуаціями, які охоплені об'єктивним правопорядком. Суб'єктивне право, так само як і юридичний обов'язок, не може бути « моїм » або « чужим ». Вони не належать, а лише діють у зв'язку з тим, що особа « потрапляє » в цивільно-правову ситуацію в правовому статусі суб'єкта. Особа перебуває в даних конкретних правовідносинах, у період існування цивільних правовідносин особа перебуває в особливому правовому стані їх суб'єкта – уповноваженої або зобов'язаної [10, с. 127]. Отже, можемо констатувати, що суб'єктивне право поступово перестає ототожнюватися зі своїм носієм, воно отримує здатність певного зовнішнього щодо управомоченої особи блага, що характеризується деякою самостійною майновою цінністю, з приводу котрої між учасниками цивільного обороту виникають правовідносини.

Додатково хочемо обґрунтувати теоретичну виправданість конструкції « перехід права власності » на противагу подібній « припинення права власності в одного суб'єкта і виникнення в іншого ». Здавалося б, нічого не зміниться, якщо визнавати права такими, що « переходять », а не « припиняються ».

і виникають знову», а вказана дискусія з першого погляду є лише потрібним спором про терміни. Проте це лише поверхневий погляд на проблему, і вдале конструювання теоретичних категорій сприяє вірному розумінню їхнього сенсу та ефективному практичному використанню.

Вбачаємо, що перехід права власності – це перехід (перенесення) міри правомірної поведінки в цивільному праві щодо володіння, користування та розпорядження певним об'єктом шляхом вступу суб'єкта цивільного права у взаємодію, що представляє собою зміст конкретних абсолютних суспільних відносин і здійснюється, як правило, на основі заходів правомірної поведінки іншого суб'єкта, якому належало таке право, і не пов'язаний із припиненням існування самого суб'єктивного права.

На думку М.А. Мирошникової, будь-яке поняття про перехід має на увазі, що існує хоча б нескінченно малий проміжок часу, коли право нікому не належить, що веде до немислимого висновку про існування прав без суб'єкта [11, с. 16]. Насправді, перехід права означає лише те, що в певний момент (у якійсь точці часового потоку) суб'єктом правовідносин вважається вже не особа А (якій належало таке право), а особа Б (яка таке право набула). Вважаємо, що перехід прав відбувається у сфері ідеального, якій не притаманні характеристики часу і простору, а тому говорити про нескінченно малі проміжки, коли право виявляється безсуб'єктивним, недоречно. Саме це мав на увазі Б.Б. Черепакін, коли писав про те, що правонаступництво є спеціальним юридичним поняттям. Термін «правонаступництво», як пише науковець, має технічне (спеціально-юридичне) значення, він покликаний висловити просту думку: наступник отримує право, сутність, об'єкт та обтяження якого збігаються з тими, що були у попередника. Погляд же на правонаступництво як на припинення одного права і виникнення іншого за

послідовного здійснення тягне за собою відмову від поняття правонаступництва [5, с. 312].

Не переконливим видається нам і той аргумент противників правонаступництва у праві власності, який ґрунтується на різному обсязі повноважень правонаступника та правопередника щодо можливості володіння, користування та розпорядження певним об'єктом. Справді, на практиці часто існують розходження між правовими можливостями правопередника та правонаступника. Наприклад, у разі переходу права власності від фізичної особи до юридичної, від комерційної організації до некомерційної, від фізичної особи до держави правові можливості правонаступника і правопередника щодо переданого майна далеко не в усьому збігаються. Однак ще свого часу вірно висловив контраргумент такої позиції Д.М. Генкін, який стверджував, що правонаступництво відбувається в праві власності як такому, тому межі права можуть і змінитися [12, с. 127; 5, с. 318]. Вдалим є уточнення Г.С. Васильєва: «сутність права й основних правомочностей, що входять у нього, не змінюються, зберігається і його об'єкт, хоча і допускається звуження або розширення меж окремих правомочностей, засноване на законодавчих приписах» [9, с. 56–57]. Звісно, новий власник, так само як і попередній, за загальним правилом володіє приблизно однаковими можливостями, що зумовлені об'єктивними якістьми об'єкта, на який переходить право власності. Однак у разі переходу права власності передаються від попереднього власника до нового не конкретні правомочності, а право власності (суб'єктивне цивільне право) як межі правомірної поведінки в цивільних правовідносинах із приводу конкретного об'єкта. Передачі підлягає лише титул власності, а не конкретні правомочності власника, і йдеться не про матеріальну його передачу, а про втілення в процесі володіння, користування та розпорядження річчю іншою особою.

теоретичної конструкції «перехід права власності». У роботі аналізуються основні наукові положення, позитивні сторони та недоліки наукових концепцій, міститься їх аргументована критика. На підставі цього висловлено авторське бачення щодо можливості застосування інституту правонаступництва у праві власності, обґрунтовано доцільність уживання юридичної конструкції «перехід права власності» на противагу частіше вживаній «припинення права в одній особі і виникнення її в іншій» та сформульовано теоретичне визначення відповідної правової категорії.

Ключові слова: правонаступництво, право власності, «перехід права власності».

Gudima M. Revisiting legal succession in right of ownership

The succession category is quite often used by the civilist doctrine and used by the practice of civil law. However, most of the scholars' attention is focused on the succession in the binding rights, and the problems and mechanisms of the transfer of property rights, in particular property rights, remain undeserved. Therefore, unfortunately, there is no clear solution to the question of the possible succession of property rights, and in general, the problem of the transfer of property rights is currently not well understood. At the same time, the question of the transfer of ownership is of considerable practical importance, since the general provisions, which are so widely used, must be well thought out and substantiated. In addition, identifying the criteria of succession in title will not only be purely theoretical but also practical, since the derivative acquisition of title that can be attributed to succession directly affects the range of opportunities of the assignee, which will be derivative and dependent on the possibilities of the previous of the right holder.

That is why this scientific publication is devoted to the analysis of the possibility of theoretical and practical application of the succession institute in the property right and to the study of the main problems of the theoretical construction of the «transition of ownership». The paper analyzes the basic scientific positions, the positive aspects and shortcomings of scientific concepts, and provides a substantiated criticism of them. On this basis, the author expressed his own position on the possibility of applying the succession institute in the property right, substantiated the feasibility of using the legal construction of «transfer of ownership» as opposed to the more commonly used «termination of the right in one person and its emergence in another» and formulated a theoretical definition of the relevant legal category.

Key words: succession, ownership, «transfer of ownership».

Література

1. Грибанов В.П. Правовые последствия перехода имущества по договору купли-продажи в советском гражданском праве. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.
2. Белов В.А. Сингулярное правопреемство в обязательстве: опыт исторического исследования, теоретической и догматической конструкции и обобщения российской судебной практики : монография. 2-е изд., стереотип. Москва : ЮриИнфоР, 2001. 265 с.
3. Мейер Д.И. Русское гражданское право : в 2 ч. 2-е изд., испр. Москва : Статут, 2003. 831 с.
4. Шibaева Ю.В. Приобретение права собственности по договору : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва : РГБ, 2003. 202 с.
5. Черпахин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. Труды по гражданскому праву. Москва : Статут, 2001. 479 с.
6. Лапач В.А. Субъективные гражданские права и основания их возникновения. Журнал российского права. 2001. № 10. С. 91–94.
7. Рясенцев В.А. Наследование по закону и по завещанию в СССР. Москва : Знание, 1972. 46 с.

8. Васильев Г.С. *Переход права собственности на движимые вещи по договору* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Санкт-Петербург, 2006. 237 с.

9. Васильев Г.С. *Преимство в праве собственности как разновидность сингулярного преимуществва*. *Правоведение*. 2006. № 6. С. 52–66.

10. Касап В. *Проблеми співвідношення правонаступництва та заміни осіб у*

зобов'язанні як цивільно-правових категорій. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 1. Part 2. С. 125–130.

11. Мирошникова М.А. *Сингулярное преимуществво в авторских правах* : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Санкт-Петербург, 2004. 264 с.

12. Генкин Д.М. *Право собственности в СССР*. Москва : Госюриздат, 1961. 222 с.

